

Recepcja instrukcji procesowej *Dignitas connubii* w Polsce¹

Instrukcja procesowa *Dignitas connubii* była dokumentem wyczekiwany przez pracowników sądownictwa kościelnego w Polsce, tym bardziej że została ona zapowiedziana w przemówieniu rotalnym z 1998 roku przez papieża Jana Pawła II². Co więcej, w tamtych nieodległych czasach u niektórych pracowników sądów kościelnych w Polsce pozostawała jeszcze w pamięci poprzednia instrukcja procesowa *Provida Mater* (1936), wraz z jej dużym znaczeniem dla sądownictwa kościelnego po kodyfikacji pio-benedyktyńskiej z 1917 roku, stąd też nadzieje oraz oczekiwania związane z nową instrukcją procesową były niemałe.

Dzisiaj, dziesięć lat po opublikowaniu *Dignitas connubii*, jest też szczególnie moment, aby dyskutować na temat kanonicznego procesu małżeńskiego, gdyż jesteśmy między zebraniem synodów biskupów na temat instytucji małżeństwa oraz rodziny; została także powołana komisja do reformy kanonicznego procesu małżeńskiego; co więcej, fakt ten został odnotowany także przez mass media, które z wiadomych sobie względów tym ostatnim zagadnieniem szczególnie się zainteresowały. Naturalnie powyższa sytuacja budzi żywe zainteresowanie w samym Kościele, i to z wielu względów.

¹ Jest to polska wersja referatu *Ricezione dell'Istruzione processuale „Dignitas connubii” in Polonia* ogłoszonego w Rzymie dnia 24 stycznia 2015 roku podczas Kongresu prawa kanonicznego zorganizowanego z okazji dziesięciolecia instrukcji procesowej *Dignitas connubii* (Congresso Internazionale di Diritto Canonico, *Dignitas connubii* a 10 anni dalla pubblicazione: bilancio e prospettive, Pontificia Università Gregoriana, Roma 22-23-24 gennaio 2015).

² Ad Romanae Rotae praelatos auditores (die 17 Ianuarii 1998), „Acta Apostolicae Sedis” [dalej: AAS] 90 (1998), s. 784, 5. Zob. T. Rozkrut, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*, Tarnów 2003, s. 187-192.

Tytułem wprowadzenia chciałbym zaznaczyć, że wystąpienie ma charakter przede wszystkim praktyczny, to znaczy pragnę przedstawić recepcję *Dignitas connubii* w Polsce, ale jednocześnie przedmiotem wypowiedzi będą także oczekiwania sądów diecezjalnych wobec Stolicy Apostolskiej, wraz z pewnymi propozycjami związanymi z instrukcją oraz wskazaniem konkretnych obserwowanych zagadnień negatywnych dotyczących rozumienia oraz stosowania prawa kanonicznego, także przez autorytety Kościoła. Wydaje się, że wspomniane ostatnie zagadnienie pozostaje ważnym tematem, bowiem stosowanie prawa czy nawet jego błędne aplikowanie w poszczególnych wypadkach nie stwarza najlepszej atmosfery także dla funkcjonowania sądownictwa kościelnego.

Ponadto na klimat, w jakim przebiegają dzisiaj procesy małżeńskie, negatywnie wpływa wiele czynników. Aktualnie w Polsce spotykamy się z powszechną krytyką Kościoła w mass mediach, łącznie z licznymi wypowiedziami na temat sądownictwa kościelnego (są to wypowiedzi krytyczne, ale także informujące), powoli zanika – szczególnie u młodego pokolenia – wrażliwość religijna oraz moralna, co wyraża się m.in. w spadku liczby młodych osób uczestniczących w niedzielnej mszy świętej. Ponadto trzeba przyznać, że wypowiedzi w środkach społecznego przekazu na temat procesu małżeńskiego uświadomiły wielu osobom, czym jest taki proces, co spowodowało wzrost liczby skarg powodowych do naszych sądów, któremu towarzyszy niestety postrzeganie kanonicznego procesu małżeńskiego poprzez pryzmat procesu rozwodowego. Nie można także zapominać o problemie licznej emigracji, szczególnie młodych osób, z Polski do krajów Europy Zachodniej, który łączy się z rozpadem wielu małżeństw oraz życiem w oddaleniu od Bożych przykazań³. Ponadto obserwowana nerwowość stron, nierzadko roszczone przez nich pretensje, oczekiwanie od sądownictwa kościelnego nie tylko szybkiego, ale także jedynie pozytywnego rozstrzygnięcia wnoszonych spraw negatywnie wpływają na kościelny wymiar sprawiedliwości. Stąd też – zwłaszcza w tak ukazanym kontekście – musimy pamiętać, że Kościół winien mieć sprawne, merytorycznie poprawne oraz sprawiedliwe wymierzanie sprawiedliwości, które nie może mieć nic wspólnego z procesami rozwodowymi. Taka idea towarzyszyła niewątpliwie reformie posoborowego kanonicznego prawa procesowego oraz sukcesywnemu powstaniu instrukcji procesowej *Dignitas connubii*.

3 Zob. J. Krajczyński, *Zasada nierozzerwalności małżeństwa a migracja zewnętrzna Polaków*, „Ius Matrimoniale” 15 (2010), s. 85–115.

Dobrze funkcjonujące sądownictwo kościelne winno pozostawać jasnym oraz wymownym znakiem, że Kościół pozostaje sprawnie funkcjonującą instytucją. Był to niewątpliwie jeden z celów prac nad instrukcją *Dignitas connubii*, ale – jak uczy doświadczenie – nie wystarczy mieć tylko dobre prawo, trzeba je także dobrze stosować, przede wszystkim dzięki dobrze przygotowanej kadrze pracowników sądownictwa kościelnego – co dzisiaj w wielu miejscach stanowi szczególne wezwanie. Ogólnie rzecz biorąc, istotna jest zatem poprawna oraz właściwa atmosfera dla prawa oraz sądownictwa w Kościele.

1. *Dignitas connubii* w polskiej kanonistyce

Od roku 2004 systematycznie – praktycznie co dwa lata – organizuję pod patronatem Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski dwudniową konferencję dla pracowników polskiego sądownictwa kościelnego, w której uczestniczą także pracownicy sądów kościelnych z krajów sąsiednich; na powyższe konferencje zapraszani są pracownicy trybunałów apostoelskich⁴.

Konferencja, która odbyła się w dniach 13–14 czerwca 2005 roku, została zatytułowana *Proces małżeński według „Dignitas connubii”*. Przybył na nią dziekan Roty Rzymskiej ks. Antoni Stankiewicz i – jeżeli można tak powiedzieć – dokonał

4 Zob. I. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Urzędy sądowe – władza i służba*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 października 2004 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005; II. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13–14 czerwca 2005 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006; III. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Proces małżeński w świetle „Dignitas connubii” – pierwsze doświadczenia*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 czerwca 2007 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008; IV. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 15–16 czerwca 2009 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010; V. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Zalety oraz wady kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13–14 czerwca 2011 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2012; VI. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Wybrane zagadnienia procesu małżeńskiego w XXX-lecie Kodeksu Jana Pawła II*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 10–11 czerwca 2013 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2014.

jej polskiej prezentacji. Powyższa konferencja składała się z referatów, których zasadniczym celem było zaprezentowanie instrukcji *Dignitas connubii*.

W swoim wystąpieniu zatytułowanym *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji „Dignitas connubii”* bp Stankiewicz powiedział między innymi:

[...] obszerność zapisu normatywnego Instrukcji zawierającej 308 artykułów, podczas gdy Instrukcja *Provida Mater* z 1936 r. miała ich tylko 240, oraz rozdrobnienie niektórych norm, np. art. 46 § 2 o zadaniach przewodniczącego kolegium posiada aż 23 numery, była poddawana krytyce przez niektóre Dykasterie jeszcze przed jej publikacją, tj. jako zbyt *poderosa*, posiadająca raczej charakter podręcznika dla studentów prawa kanonicznego niż zbioru przepisów postępowania sądowego. Jednakże te rzeczywiste lub rzekome przerosty normatywne usprawiedliwia cel postawiony nowej Instrukcji. Otóż jej zamierzeniem jest to, aby pracownikom sądów kościelnych dostarczyć solidne narzędzie pracy, dokument procesowy o charakterze praktycznym, tj. pewnego rodzaju *vademecum*, które ma służyć jako przewodnik (*guida*) w sporządzaniu procesów o nieważność małżeństwa. Zbyt szczegółowe rozbudowanie niektórych artykułów, być może nadmiernie analityczne, drobiazgowo, było podyktowane wytycznymi praktyki Sygnatury Apostolskiej, która w okresie obowiązywania nowego Kodeksu swymi wyjaśnieniami starała się ustalać problem aplikacji określonych norm procesu spornego w odniesieniu do postępowania o nieważność małżeństwa. Wzorcem była też Instrukcja *Provida Mater* z 1936 r., która stawiała sobie za cel prowadzić jakby za rękę sędziów diecezjalnych, by kroczyli właściwą drogą procesową w tak ważnych sprawach, jak sprawy dotyczące nieważności małżeństwa. [...] Nowa Instrukcja z całą pewnością zamierza wyrugować praktyki, niezgodne z obowiązującym prawem. Osiągnięcie tego celu będzie w dużej mierze zależę od aktywności Sygnatury Apostolskiej w zakresie czuwania nad prawidłowym wymiarem sprawiedliwości i przestrzeganiem norm postępowania sądowego ze strony wszystkich sądów kościelnych. Jednym z ważnych celów omawianej tu Instrukcji jest też ochrona nierozzerwalności małżeństwa. W szczególności zwrócił na to uwagę Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 21 stycznia 2000 r., ukazując, że fundamentalnym zadaniem Kościoła jest głoszenie z całą mocą nauki o nierozzerwalności małżeńskiej. [...] obszerność i dokładność nowej Instrukcji w szczegółowym opracowaniu wszystkich faz procesowych ma zapobiec zarówno przesadnemu

i s u b i e k t y w i z m o w i w interpretacji norm procesowych i materialnych oraz przyczynić się do umacniania w całym Kościele podstawowej j e d n o ś c i j u r y s p r u d e n c j i. Dla osiągnięcia takiej jedności, czy jednolitości, jest konieczne, według Instrukcji, aby wszystkie trybunały niższego stopnia śledziły uważnie jurysprudence Trybunałów Apostolskich, tj. Roty Rzymskiej, której zadaniem jest troska o zachowanie jedności orzecznictwa kościelnego oraz wspomaganie innych trybunałów przez swoje wyroki, oraz Sygnatury Apostolskiej, do której należy troska o prawidłowy wymiar sprawiedliwości w całym Kościele. W ten sposób dostosowanie się trybunałów lokalnych do norm procesowych, zawartych w nowej Instrukcji, dokładne ich przestrzeganie w toku konkretnego postępowania sądowego, przyczynią się również do umocnienia i utwierdzenia *communio ecclesialis* Kościołów partykularnych ze Stolicą Apostolską⁵.

Dwa lata później, w dniach 11 i 12 czerwca 2007 roku miało miejsce drugie sympozjum związane z instrukcją procesową, które zostało zatytułowane *Proces małżeński w świetle „Dignitas connubii” – pierwsze doświadczenia*. Na konferencję został zaproszony ks. Sławomir Oder – oficjał Trybunału Apelacyjnego Wikariatów Rzymu. Wśród wygłoszonych wówczas ośmiu referatów znajdował się także wygłoszony przez ówczesnego biskupa sandomierskiego (aktualnie metropolitę szczecińsko-kamińskiego) oraz przewodniczącego Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski Andrzeja Dziegę referat *Normy instrukcji „Dignitas connubii” w konfrontacji z teorią procesu – zagadnienia wybrane*. W konkluzji tego wystąpienia czytamy, co następuje:

[...] postępowanie sądowe o nieważność małżeństwa ma ściśle procesowy i sądowy charakter. Wynikają z tego określone, teoretyczne zadania sędziego oraz wszystkich innych uczestników postępowania. Wprawdzie obecny Kodeks Prawa Kanonicznego jest bardzo konsekwentny w stosowaniu się do takiego założenia, jednak, chyba z racji pewnej tradycji i raz przyjętego stylu działania osób i urzędów, nie wszystkie te założenia są oczywiste dla pracowników trybunału. Powraca z jednej strony pokusa zbytniego formalizmu (niech sobie strona radzi sama, może wziąć adwokata, mnie jako sędziemu nie wolno ze

5 A. Stankiewicz, *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji „Dignitas connubii”*, [w:] II. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*, dz. cyt., s. 26–29.

stroną nic uzgadniać), z drugiej strony powraca pokusa zbytniego „pastoralizmu” (wszystko za strony trzeba zrobić w sądzie, wszystko im „podyktować”, podpowiedzieć, i prawie dać im gotowy wyrok, niejako uszczęśliwiając je „na siłę”). Kodeks odpowiednio wypośrodkowuje te tendencje. Instrukcja *Dignitas connubii* doskonale wpisuje się w te napięcia, odpowiednio, z właściwym dla spraw o nieważność małżeństwa uszeregowaniem, powtarzając normy kodeksowe, dopowiadając wiele kwestii szczegółowych, rozstrzygając wiele kwestii wątpliwych. Jest to bardzo dobre dopełnienie Kodeksu w duchu soborowym. Należy wyrazić głębokie przekonanie, że upływ czasu pozwoli na pełne zauważenie wartości Instrukcji oraz spokojne, i dlatego owocne, wprowadzenie jej w życie. Oby to nastąpiło na długie lata⁶.

W międzyczasie w roku 2007 tekst instrukcji został wydany w języku polskim wraz ze stosownym komentarzem do każdego jej artykułu⁷. We prowadzeniu do tej publikacji czytamy, że „zainteresowanym osobom zostaje oddany tekst łacińsko-polski Instrukcji *Dignitas connubii* wraz z komentarzem, który w wielu miejscach ma bardziej praktyczny niż doktrynalny charakter. [...] Tłumaczenie, aczkolwiek autorskie [...] i opatrzone praktycznym komentarzem, jest polecane pracownikom sądownictwa kościelnego w Polsce przez Radę Prawną Konferencji Episkopatu Polski. Publikacja niniejsza ma nie tyle pomóc w poznaniu treści *Dignitas connubii*, co raczej winna być widziana jako praktyczny przewodnik procesowy dla kanonicznego procesu małżeńskiego, zgodnie z zamiarem Autorów Instrukcji”⁸. Trzeba powiedzieć, że publikacja ta została dobrze przyjęta i konieczne było dodrukowywanie kolejnych egzemplarzy wspomnianego komentarza. Co więcej, wśród autorów tej publikacji powstała myśl, aby wydać nowy komentarz do *Dignitas connubii* właśnie na jej dziesięciolecie, ale docierające do nas głosy dotyczące jej rewizji spowodowały zawieszenie tego projektu.

W polskiej literaturze kanonistycznej pojawiły się liczne artykuły związane z instrukcją *Dignitas connubii*, poruszające zagadnienia związane między innymi z etapami kanonicznego procesu małżeńskiego, osobami biorącymi w nim udział,

6 A. Dziega, *Normy instrukcji Dignitas connubii w konfrontacji z teorią procesu – zagadnienia wybrane*, [w:] III. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Proces małżeński w świetle „Dignitas connubii” – pierwsze doświadczenia*, dz. cyt., s. 43–44.

7 Zob. *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.

8 *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, dz. cyt., s. 8–9.

prawem do obrony⁹. Naturalnie *Dignitas connubii* była regularnie cytowana w publikacjach procesowych, także w monografiach z zakresu kościelnego prawa procesowego, w komentarzach do kanonów procesowych Kodeksu Jana Pawła II z 1983 roku oraz w hasłach *Wielkiej encyklopedii prawa*¹⁰. Osobiście opublikowałem krótki tekst w obronie instrukcji procesowej w kontekście powstałych wątpliwości dotyczących natury dokumentu (*Słowo w obronie „Dignitas connubii”*¹¹); natomiast wśród monografii trzeba wskazać bardzo interesującą publikację Aleksandry Brzemi-Bonarek na temat art. 157 § 1: *Dopuszczalność dowodów zdobytych w sposób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*¹². Jest to właściwie publikacja jej doktoratu z prawa kanonicznego, który został napisany pod kierunkiem wybitnego polskiego kanonisty ks. prof. Remigiusza Sobańskiego¹³.

2. Wybrane zagadnienia dotyczące *Dignitas connubii*

Mając świadomość, że nie jesteśmy po to, aby tworzyć czy też modyfikować istniejące kościelne prawo procesowe, ale przede wszystkim, aby je wiernie stosować, należy podkreślić, że instrukcja *Dignitas connubii* została z należyтым szacunkiem oraz posłuszeństwem przyjęta przez pracowników polskiego sądownictwa kościelnego, tym bardziej że została ona opublikowana w ostatnim roku pontyfikatu papieża Jana Pawła II, jak również powstała z jego inicjatywy. Stąd też od

9 Zob. W. Góralski, *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji „Dignitas connubii”*, „Prawo Kanoniczne” 39 (2006) 3-4, s. 35-50; M. Greszta, *Apelacja w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Roczniki Nauk Prawnych” 16 (2006) 2, s. 229-239; G. Leszczyński, *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Ius Matrimoniale” 11 (2006), s. 139-152; G. Leszczyński, *Gwarancja prawa do obrony w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Ius Matrimoniale” 13 (2008), s. 111-123.

10 Zob. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga VII. Procesy*, t. 5, red. J. Krukowski, Poznań 2007; *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 2, *Prawo kanoniczne*, red. G. Leszczyński, Warszawa 2014; A. G. Miziński, *Status prawni adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011.

11 Zob. T. Rozkrut, *Słowo w obronie „Dignitas connubii”*, [w:] *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szytchmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywowska, Olsztyn 2008, s. 247-255.

12 Zob. A. Brzemia-Bonarek, *Dopuszczalność dowodów zdobytych w sposób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Katowice 2007.

13 Zob. A. Brzemia-Bonarek, *Une preuve obtenue d'une manière illicite selon l'instruction „Dignitas connubii”*, „Periodica” 102 (2013), s. 307-315.

samego początku była ona postrzegana jako *vademecum* dla kanonicznego procesu małżeńskiego, jak powiedział o instrukcji *Dignitas connubii* papież Benedykt XVI w swoim pierwszym przemówieniu rotalnym z 2006 roku. Benedykt XVI zaznaczył wówczas wprost, że mamy do czynienia z pewnego rodzaju *vademecum*, które nie tylko zbiera obowiązujące w materii normy, ale zostało ono także ubogacone późniejszymi dyspozycjami, które okazały się konieczne dla poprawnej aplikacji norm procesowych, i wyraził nadzieję, że instrukcja *Dignitas connubii* będzie wiernie stosowana przez pracowników sądów kościelnych¹⁴.

Życzliwe przyjęcie w Polsce instrukcji *Dignitas connubii* nie oznacza, że jej opublikowanie nie spowodowało pytań dotyczących natury dokumentu oraz sposobu jego ogłoszenia, które to wątpliwości pojawiły się także w światowej kanonistyce.

Już podczas wspomnianego sympozjum w Gródku nad Dunajcem w czerwcu 2005 roku ks. Ryszard Sztynchmiller zadał właśnie takie pytania dziekanowi Roty Rzymskiej; wskazane wątpliwości podnosił także sukcesywnie ks. Remigiusz Sobkański. Ten ostatni mówił nawet, że Kościół ma dobre prawo procesowe, stąd też instrukcja procesowa wydaje się zbyteczna, wskazywał przy tym, że istotnym problemem pozostaje jego znajomość oraz sposób stosowania.

W tym kontekście warto przytoczyć następujące słowa dziekana bpa Antoniego Stankiewicza: „Relacja artykułów Instrukcji do kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego jest zaznaczona albo poprzez umieszczenie numeru kanonu w nawiasie po tekście artykułu, jeśli zawiera on normę kodeksową niezmienioną, np. art. 3 § 1 (kan. 1671), albo przez odniesienie się do numeru kanonu, jeśli stanowił on inspirację treści danego artykułu, np. art. 1 § 1 (por. kan. 1). Artykuły niezawierające żadnego odniesienia do Kodeksu Prawa Kanonicznego zawierają normy inspirowane formułami Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich, np. art. 2 § 2 (kan. 780 § 2), wytycznymi papieskiego magisterium z przemówień do Roty Rzymskiej, np. art. 56 § 4; 209, deklaracjami Papieskiej Rady dla Tekstów Prawnych czy wskazaniami Sygnatury Apostolskiej albo jurysprudencji Roty Rzymskiej, np. art. 291 § 2, itp.”¹⁵. Kończąc rozważania dotyczące problematyki związanej z naturą i ogłoszeniem *Dignitas connubii*, dla pełnej jasności warto jeszcze przywołać konkluzje Joaquina Llobella, który – zastrzegając, że jest to jego osobista opinia – stwierdza,

¹⁴ Ad Tribunal Rotae Romanae, AAS 98 (2006), s. 135, 1. Zob. T. Rozkrut, *Miłość do prawdy w kanonicznym procesie małżeńskim – miejscem spotkania prawa kanonicznego i troski duszpasterskiej Kościoła (Benedykt XVI do Roty Rzymskiej - 2006)*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 25 (2006) 1, s. 71–81.

¹⁵ A. Stankiewicz, *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji „Dignitas connubii”*, dz. cyt., s. 25.

że instrukcja *Dignitas connubii* nie reformuje kodeksu z 1983 roku i spełnia wymogi ustalone w kan. 34 dla kościelnej instrukcji¹⁶. Ponadto jest dla niego rzeczą zrozumiałą, że papież Jan Paweł II przez *Dignitas connubii* chciał udoskonalić kodeks, wprowadzając do instrukcji tzw. doprecyzowania, mimo iż niektóre z nich mogą wydawać się modyfikacjami prawa¹⁷. *Dignitas connubii* prezentuje się zatem jako instrukcja, wydana przez Papieską Radę ds. Tekstów Prawnych z polecenia Biskupa Rzymskiego, który przygotowany tekst zaaprobował, ma być zachowywana w sądach Kościoła łacińskiego od dnia jej ogłoszenia oraz jest podporządkowana obowiązującym procesowym kanonom z kodeksu Jana Pawła II¹⁸. Warto także dodać, że wywodzący się z tego samego środowiska naukowego Eduardo Baura sugeruje, aby w przyszłości jeszcze większą uwagę zwracać na elementy formalne w procesie legislacyjnym – niewątpliwie takie zachowanie pozwoliłoby uniknąć dyskusji, która się zrodziła po ogłoszeniu instrukcji procesowej z 2005 roku¹⁹.

Wskazany powyżej problem dotyczący natury instrukcji *Dignitas connubii* – zrodziło się bowiem pytanie, czy zmienia ona kodeksowe prawo procesowe, czy też go nie zmienia – jest zagadnieniem nie tylko teoretycznym, ale także praktycznym; osoby, które mają aplikować prawo do konkretnego procesu, chcą niewątpliwie jasności oraz pewności, które są konieczne w procesie małżeńskim, bez potrzeby posiłkowania się ustaleniami doktryny czy też odwoływania się do wprowadzenia do *Dignitas connubii*, w której czytamy: „ideo leges processuales Codicis Iuris Canonici ad declarandam matrimonii nullitatem manent in toto suo vigore, ad quas semper referendum erit in instructione interpretanda”²⁰.

Jasnym przykładem takiej wątpliwości, a może bardziej rozbieżności między prawem kodeksowym oraz instrukcją procesową *Dignitas connubii*, zapewne

¹⁶ J. Llobell, *La natura giuridica e la recezione ecclesiale dell'Istr. „Dignitas connubii”*, „Ius Ecclesiae” 18 (2006), s. 354.

¹⁷ J. Llobell, *La natura giuridica e la recezione ecclesiale dell'Istr. „Dignitas connubii”*, dz. cyt., s. 348, 350.

¹⁸ F. Daneels, *Una introduzione generale all'istruzione „Dignitas connubii”*, „Ius Ecclesiae” 18 (2006), s. 323.

¹⁹ E. Baura, *Il valore normativo dell'istruzione „Dignitas connubii”*, [w:] *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l'istruzione „Dignitas connubii”*, a cura di P. A. Bonnet, C. Gullo, Libreria Editrice Vaticana 2007, t. 1, s. 211.

²⁰ Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi, *„Dignitas connubii”. Istruzione da osservarsi nei tribunali diocesani e interdiocesani nella trattazione delle cause di nullità del matrimonio. Testo ufficiale latino con traduzione italiana*, Libreria Editrice Vaticana 2005, s. 16.

niezamierzonej, pozostaje jej art. 248 § 4 na temat *votum separatum*. Kodeks w kan. 1609 § 4 stanowi, że „iudex [...] exigere potest ut, si fiat appellatio, suae conclusiones ad tribunal superius transmittantur”, natomiast instrukcja *Dignitas connubii* w art. 248 § 4 warunek kodeksowy – z formalnego punktu widzenia dość istotny – pomija: „in discussione autem fas unicuique est a pristino suo voto recedere, adnotatione suae recessionis in ipso voto facta. Iudex vero qui ad decisionem aliorum accedere noluit, exigere potest ut suum votum sub secreto ad tribunal superius transmittatur (cf. can. 1609 § 4)”.

Postępując dalej, należy wskazać, że niektóre sformułowania instrukcji *Dignitas connubii* pozostają zbyt ogólne, aby je od razu stosować w praktyce procesowej. Warto wskazać dwa artykuły. Pierwsza obserwacja dotyczy art. 216 § 2, w którym czytamy: „pariter praesumptiones ipse ne coniciat quae discrepent ab iis in iurisprudentia Rotae Romanae elaboratis”; niewątpliwie byłoby – z praktycznego punktu widzenia – bardzo wskazane podać wykaz takich domniemań, przynajmniej tych najważniejszych. Obecny zapis wskazuje bowiem jedynie nowy obszar badawczy, poprzez ogólne odwołanie do orzecznictwa rotalnego, a nie jest konkretnym wskazaniem i pomocą dla pracownika sądownictwa kościelnego, który właściwie z tak sformułowanej normy niewiele będzie mógł skorzystać.

Podobna uwaga dotyczy art. 291 § 2 na temat zgodności „aequivalenter seu substantialiter” wyroków w procesie małżeńskim. W tym wypadku mamy do czynienia z dużą nowością prawnopprocesową i niewątpliwie wykaz takich zgodności (*conformes*) byłby czymś bardzo ważnym oraz praktycznym i pożytecznym, bowiem sformułowanie instrukcji *Dignitas connubii*, także we wskazanym wypadku, pozostaje zbyt ogólne, aby od razu mogło być stosowane. To ostatnie zagadnienie wiąże się niewątpliwie z problemem konieczności drugiego zgodnego wyroku, na temat którego dyskutuje się nie tylko we współczesnej kanonistyce – problem ten podnoszono także podczas zakończzonego niedawno synodu biskupów²¹. Osobiście opowiadam się za utrzymaniem dotychczasowych postanowień w tej materii, zgadzając się z opiniami innych kanonistów w tej materii²².

²¹ Zob. T. Rozkrut, *Sądownictwo kościelne w Polsce w relacji do Trybunału Apostolskiego Roty Rzymskiej (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Praktyczne aspekty funkcjonowania trybunałów kościelnych*, red. U. Nowicka, Warszawa 2014, s. 188.

²² Zob. J. Llobell, *La pastorality del complesso processo canonico matrimoniale: suggerimenti per renderlo più facile e tempestivo*, [w:] C. J. Errázuriz M., M. A. Ortiz, *Misericordia e diritto nel matrimonio*, Roma 2014, s. 164.

Przechodząc natomiast do wybranych elementów pozytywnych, trzeba przede wszystkim wskazać na art. 2–4. Komentując art. 2 *Dignitas connubii*, bp Antoni Stankiewicz napisał: „Przyjmując więc zasadę ustaloną przez prawo kanoniczne wschodnie, Instrukcja integruje lukę prawną istniejącą w Kodeksie Prawa Kanonicznego oraz stanowi, że małżeństwo między stroną katolicką i stroną ochrzczoną niekatolicką jest regulowane także prawem własnym Kościoła lub Wspólnoty kościelnej, do której należy strona akatolicka, albo prawem, którego używa ta Wspólnota, jeśli nie posiada własnego prawa małżeńskiego”²³. Komentując art. 4, wskazał: „artykuł ten również integruje lukę prawną istniejącą w Kodeksie Prawa Kanonicznego, dotyczącą właściwości prawa, które sędzia kościelny powinien stosować w rozpatrywaniu i w rozstrzygnięciu spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, przedłożonych przez akatolików ochrzczonych i nieochrzczonych”²⁴.

Warto również wskazać na bardzo praktyczne unormowania zawarte w art. 208 i 209, regulujące powołanie biegłych w procesach małżeńskich z tytułu impotencji oraz, w szczególności, z niezdolności wynikającej z normy kan. 1095. Instrukcja *Dignitas connubii* w art. 209 § 2 bardzo praktycznie podaje, o co należy biegłego zapytać: „in causis ob defectum usus rationis, [...] in causis ob defectum discretionis iudicii, [...] in causis denique ob incapacitatem assumendi obligationes matrimonii essentielles”.

Wskazane powyżej uwagi są naturalnie jedynie przykładowo wybrane, myślę, że szeroka konsultacja, także z praktykami, w czasie redakcji nowego prawa dotyczącego kanonicznego procesu małżeńskiego będzie bardzo wskazana i pomoże go udoskonalić, naturalnie na tyle, na ile w wymiarze ludzkim będzie to możliwe.

Kolejne zagadnienie, które warto zasygnalizować, to praktyczny, ale zarazem delikatny problem: co zrobić, aby – przynajmniej w niektórych wypadkach – biskupów realnie zainteresować sprawą sądownictwa kościelnego oraz jego problemami? Zadane pytanie należałoby powiązać także z innym i zapytać jak rzeczywiście jest sprawowana przez biskupów władza sądownicza oraz ustawodawcza? Powyższa problematyka wiąże się z zagadnieniem odpowiedzialności w Kościele, jasno oraz dobitnie przypomnianym decyzją o rzeczeniu się urzędu biskupa Rzymu przez papieża Benedykta XVI.

²³ A. Stankiewicz, *Art. 2*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, dz. cyt., s. 25.

²⁴ A. Stankiewicz, *Art. 4*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, dz. cyt., s. 29.

Instrukcja *Dignitas connubii* mówi na temat wspomnianego obowiązku bardzo jasno: „Quapropter, Episcoporum est, graviter onerata eorumdem conscientia, curare ut idonei ministri iustitiae pro suis tribunalibus apte et tempestive in iure canonico effortentur atque in foro iudiciali ad causas matrimoniales rite instruendas ac recte decidendas opportuna exercitatione praeparentur”²⁵.

Zakończenie

Trybunały Kościoła, tak apostołskie, jak i te lokalne pierwszej oraz drugiej instancji, coraz częściej spotykają się z mentalnością rozwodową stron procesowych, która nie tylko nie rozumie, ale także nie akceptuje nierozzerwalności oraz sakramentalnego charakteru małżeństwa. Administrowanie sprawiedliwości w Kościele dokonuje się w sposób szczególnie poprzez funkcjonowanie jego trybunałów; zdaniem Velasia De Paolisa aktualnie sytuacja trybunałów kościelnych, i to z wielu powodów, jest bardzo skomplikowana i trudna²⁶. Biskupi winni być tego świadomi oraz winni uważać ten sektor życia Kościoła, w przeszłości często zaniedbywany, za przedmiot ich szczególnej odpowiedzialności osobistej o pierwszoplanowym znaczeniu²⁷.

Do sytuacji, w której pracują dzisiejsze sądy kościelne, trzeba także dodać powszechny relatywizm moralny oraz idący za nim, niestety zakorzeniający się także w środowiskach kościelnych, relatywizm dotyczący swobodnego oraz wybiórczego interpretowania normy prawnej²⁸. Niestety znakomita w tej materii alokucja rotalna papieża Benedykta XVI z 2012 roku została bardzo szybko zapomniana.

Niewątpliwie należy dzisiaj zatroszczyć się o jasne wskazanie, że proces małżeński jest w Kościele czymś wyjątkowym; we wspólnocie eklesjalnej nie powinien być postrzegany jako norma, ale jako sytuacja wyjątkowa. Jest to dzisiaj ważna

²⁵ Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi, „*Dignitas connubii*”. *Istruzione da osservarsi...*, dz. cyt., s. 18.

²⁶ V. De Paolis, *Amministrazione della giustizia e situazione dei tribunali ecclesiastici*, „*Revista Española de Derecho Canónico*” 64 (2007), s. 372.

²⁷ V. De Paolis, *Amministrazione della giustizia e situazione dei tribunali ecclesiastici...*, dz. cyt., s. 376.

²⁸ Zob. T. Rozkrut, *Jak interpretować normy kodeksowe? Prawo kanoniczne wyrazem jedności Kościoła*, „*Tarnowskie Studia Teologiczne*” 31 (2012) 2, s. 115–130.

misja Kościoła oraz poważny problem duszpasterski: jak chronić nierozdzielność małżeństwa nie tylko w aspekcie procesowym, ale i doktrynalnym? Natomiast kiedy już dojdzie do procesu małżeńskiego, trzeba zadbać, aby był on słuszny, przejrzysty oraz sprawiedliwy. Przemawiając do Trybunału Roty Rzymskiej 24 stycznia 1981 roku, papież Jan Paweł II stwierdził, że pragnie odnieść się do praktyki zbyt łatwego uzyskiwania deklaracji nieważności małżeństwa sakramentalnego. Przypominając słowa swojego poprzednika papieża Piusa XII, Jan Paweł II zauważył, że sędzia kościelny nie może opowiadać się za zbyt łatwą deklaracją nieważności małżeństwa, ale powinien czynić wszystko, aby uważnie te, które nieważnie zostały zawarte²⁹. Pod koniec przywołanego przemówienia Jan Paweł II przypomniał, że działalność sądowa, aby była aktywnością Kościoła, musi być zawsze świadoma naturalnej oraz nadprzyrodzonej godności małżeństwa oraz rodziny. Niewątpliwie tej wielkiej godności instytucji małżeństwa winien także służyć kanoniczny proces małżeński, co bardzo jasno zostało wyrażone w pierwszych słowach instrukcji procesowej z 2005 roku: „*Dignitas connubii, quod inter baptizatos «est imago et participatio foederis dilectionis Christi et Ecclesiae»³⁰ postulat, ut Ecclesia matrimonium et familiam in coniugio fundatam, maxima sollicitudine pastorali promoveat atque omnibus quibus potest mediis protegat ac defendat*”³¹.

SUMMARY

Reception of the process instruction *Dignitas connubii* in Poland

The process instruction *Dignitas connubii* was a document long anticipated by the employees of ecclesiastical jurisdiction in Poland, all the more so that it had been announced by Pope John Paul II in his speech to Roma Rota. In addition, in those not so distant times, some employees of ecclesiastical courts in Poland still remembered previous process

²⁹ Ad Praelatos ceterosque Officiales et Administros Tribunalis Sacrae Romanae Rotae, AAS 73 (1981), s. 231, 4. Zob. T. Rozkrut, *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*, dz. cyt., s. 83–88.

³⁰ Concilium Vaticanum II, const. past. *Gaudium et spes*, 48d.

³¹ Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi, „*Dignitas connubii*”. *Istruzione da osservarsi...*, dz. cyt., s. 6.

instruction *Provida Mater* (1936), alongside its great significance for ecclesiastical jurisdiction after Pio-Benedictine codification of 1917, thus, hopes and expectations related to the new process instruction were considerable.

Today, ten years after the publication of *Dignitas connubii*, it is a special moment to discuss the question of canonical matrimonial process because we are between the meetings of the synod of bishops on the institution of marriage and family, and a commission for the study of reform of the canonical matrimonial process has been appointed. What is more, the fact has been also reported by mass media which, for obvious reasons, have taken particular interest in that issue. Of course, the above situation generates a lot of attention in the Church itself, for a number of reasons.

Being aware that our role is not to create or modify the existing church procedural law but virtually to apply it accurately, it should be emphasized that instruction *Dignitas connubii* was accepted with due respect and obedience by the employees of ecclesiastical jurisdiction in Poland, particularly because it was published in the last year of the pontificate of John Paul II and also on his initiative. Therefore, from the very beginning it was perceived as *vademecum* for the canonical matrimonial process as Pope Benedict XVI said about the instruction *Dignitas connubii* in His first speech to Roman Rota in 2006.

Undoubtedly, today we should take care about indicating clearly that the matrimonial process is something exceptional in the Church; in the ecclesiastic community it should not be perceived as a standard but as an exceptional situation. It is an important mission of the Church now and a serious pastoral problem: how to protect the indissolubility of marriage, not only in the process but also in the doctrinal aspect? However, when it comes to the marriage process, we should ensure that it is right, transparent and just.

Keywords: process instruction, indissolubility of marriage, matrimonial process, justice

Recepcja instrukcji procesowej *Dignitas connubii* w Polsce

Instrukcja procesowa *Dignitas connubii* była dokumentem wyczekiwany przez pracowników sądownictwa kościelnego w Polsce, tym bardziej że została ona zapowiedziana przez papieża Jana Pawła II w przemówieniu rotalnym z 1998 roku. Dzisiaj, dziesięć lat po opublikowaniu *Dignitas connubii*, jest też szczególny moment, aby dyskutować na temat kanonicznego procesu małżeńskiego, gdyż została powołana specjalna komisja papieska do reformy kanonicznego procesu małżeńskiego.

Dobrze funkcjonujące sądownictwo kościelne winno pozostawać jasnym oraz wymownym znakiem, że Kościół pozostaje sprawnie funkcjonującą instytucją. Był to niewątpliwie jeden z celów prac nad instrukcją *Dignitas connubii*, ale – jak uczy doświadczenie – nie

wystarczy mieć tylko dobre prawo, trzeba je także dobrze stosować, przede wszystkim poprzez dobrze przygotowaną kadrę pracowników sądownictwa kościelnego.

Należy podkreślić, że instrukcja *Dignitas connubii* została z należytym szacunkiem oraz posłuszeństwem przyjęta przez pracowników polskiego sądownictwa kościelnego, tym bardziej że została ona opublikowana w ostatni roku pontyfikatu papieża Jana Pawła II, jak również powstała z jego inicjatywy. Stąd też od samego początku była ona postrzegana jako vademecum dla kanonicznego procesu małżeńskiego, jak powiedział o instrukcji *Dignitas connubii* papież Benedykt XVI w swoim pierwszym przemówieniu rojalnym z 2006 roku.

Życzliwe przyjęcie w Polsce instrukcji *Dignitas connubii* nie oznacza automatycznie, że jej opublikowanie nie spowodowało pytań dotyczących natury dokumentu oraz sposobu jego ogłoszenia, które to wątpliwości pojawiły się także w światowej kanonistyce.

Trzeba powiedzieć, że kościelny wymiar sprawiedliwość jest dzisiaj w bardzo trudnej sytuacji – przede wszystkim biskupi winni być tego świadomi oraz winni uważać ten sektor życia Kościoła, często w przeszłości zaniedbywany, za przedmiot ich szczególnej odpowiedzialności osobistej o pierwszoplanowym znaczeniu. Do sytuacji, w której pracują dzisiejsze sądy kościelne, trzeba także dodać bardzo powszechny relatywizm moralny oraz idący za nim, niestety zakorzeniający się także w środowiskach kościelnych, relatywizm dotyczący swobodnego oraz wybiórczego interpretowania normy prawnej. Niestety znakomita w tej materii alokucja rojalna papieża Benedykta XVI z 2012 roku została bardzo szybko zapomniana. Słowa kluczowe: instrukcja procesowa, nierozzerwalność małżeństwa, proces małżeński, sprawiedliwość

BIBLIOGRAFIA

1. I. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Urzędy sądowe – władza i służba*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 października 2004 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005.
2. II. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13–14 czerwca 2005 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006.
3. III. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Proces małżeński w świetle „Dignitas connubii” – pierwsze doświadczenia*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników

sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11–12 czerwca 2007 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008.

4. IV. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 15–16 czerwca 2009 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2010.

5. V. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Zalety oraz wady kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13–14 czerwca 2011 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2012.

6. VI. Ogólnopolskie Forum Sądowe: *Wybrane zagadnienia procesu małżeńskiego w XXX-lecie Kodeksu Jana Pawła II*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 10–11 czerwca 2013 roku, red. T. Rozkrut, Tarnów 2014. Ad Praelatos ceterosque Officiales et Administratos Tribunalis Sacrae Romanae Rotae, „Acta Apostolicae Sedis” 73 (1981), s. 231.

7. Ad Tribunal Rotae Romanae, „Acta Apostolicae Sedis” 98 (2006), s. 135, 1.

8. Baura E., *Il valore normativo dell’Istruzione „Dignitas connubii”*, [w:] *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l’Istruzione „Dignitas connubii”*, a cura di P. A. Bonnet, C. Gullo, Libreria Editrice Vaticana 2007, t. 1, s. 211.

9. Brzemia-Bonarek A., *Dopuszczalność dowodów zdobytych w sposób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Katowice 2007.

10. Brzemia-Bonarek A., *Une preuve obtenue d’une manière illicite selon l’instruction „Dignitas connubii”*, „Periodica” 102 (2013), s. 307–315.

11. Daneels F., *Una introduzione generale all’istruzione „Dignitas connubii”*, „Ius Ecclesiae” 18 (2006), s. 323.

12. Concilium Vaticanum II, const. past. *Gaudium et spes*.

13. De Paolis V., *Amministrazione della giustizia e situazione dei tribunali ecclesiastici*, „Revista Española de Derecho Canónico” 64 (2007), s. 372.

14. Góralski W., *Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz instrukcji „Dignitas connubii”*, „Prawo Kanoniczne” 39 (2006) 3–4, s. 35–50.

15. Greszata M., *Apelacja w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „Roczniki Nauk Prawnych” 16 (2006) 2, s. 229–239.

16. *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l’Istruzione „Dignitas connubii”*, a cura di P. A. Bonnet, C. Gullo, Libreria Editrice Vaticana 2007/2008, t. 1–3.

17. Joannis Paulus II, Ad Romanae Rotae praelatos auditores (die 17 Ianuarii 1998), „Acta Apostolicae Sedis” 90 (1998) 784, 5.

18. *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007.
19. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga VII. Procesy*, t. 5, red. J. Krukowski, Poznań 2007.
20. Krajczyński J., *Zasada nierozzerwalności małżeństwa a migracja zewnętrzna Polaków*, „*Ius Matrimoniale*” 15 (2010), s. 85–115.
21. Leszczyński G., *Gwarancja prawa do obrony w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „*Ius Matrimoniale*” 13 (2008), s. 111–123.
22. Leszczyński G., *Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, „*Ius Matrimoniale*” 11 (2006), s. 139–152.
23. Llobell J., *La natura giuridica e la recezione ecclesiale dell’Istr. „Dignitas connubii”*, „*Ius Ecclesiae*” 18 (2006), s. 354.
24. Llobell J., *La pastoraltà del complesso processo canonico matrimoniale: suggerimenti per renderlo più facile e tempestivo*, [w:] *Misericordia e diritto nel matrimonio*, a cura di C. J. Erràzuriz M., M. A. Ortiz, Roma 2014, s. 131–164.
25. Miziński A. G., *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011.
26. Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi, *„Dignitas connubii”. Istruzione da osservarsi nei tribunali diocesani e interdiocesani nella trattazione delle cause di nullità del matrimonio. Testo ufficiale latino con traduzione italiana*, Libreria Editrice Vaticana 2005, s. 16.
27. Rozkrut T., *Jak interpretować normy kodeksowe? Prawo kanoniczne wyrazem jedności Kościoła*, „*Tarnowskie Studia Teologiczne*” 31 (2012) 2, s. 115–130.
28. Rozkrut T., *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*, Tarnów 2003, s. 187–192.
29. Rozkrut T., *Miłość do prawdy w kanonicznym procesie małżeńskim – miejscem spotkania prawa kanonicznego i troski duszpasterskiej Kościoła (Benedykt XVI do Roty Rzymskiej – 2006)*, „*Tarnowskie Studia Teologiczne*” 25 (2006) 1, s. 71–81.
30. Rozkrut T., *Sądownictwo kościelne w Polsce w relacji do Trybunału Apostolskiego Roty Rzymskiej (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Praktyczne aspekty funkcjonowania trybunałów kościelnych*, red. U. Nowicka, Warszawa 2014, s. 173–196.
31. Rozkrut T., *Słowo w obronie „Dignitas connubii”*, [w:] *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztychmillerowi*, red. T. Płóski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 247–255.
32. *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. 2, *Prawo kanoniczne*, red. G. Leszczyński, Warszawa 2014.